

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 47., BR. 4., 121.–160., ZAGREB, TRAVANJ 2000.

UVOD U NASTANAK GUBERINA-KRSTIĆEVIH RAZLIKA
U povodu 60. obljetnice izlaska knjige

Nataša Bašić

Spoznaja o različitosti hrvatskoga i srpskoga književnoga jezika su-
dobna je spoznaji o njihovoj sličnosti, odnosno srodnosti. U prošlosti
je ona posvjedočena praktično i teorijski. Praktično već u prvome za-
jedničkom projektu prijevoda *Novoga zavjeta* naših protestanata, koji je, un-
atoč polazištu o “hrvacki tmačenim knjigama” namijenjenima čitateljstvu “v
Dalmaciji, v Hrvatskih, Srvije, Bosne, Srimške zemlje i va vsih inih ovoga
jazika stranah ili zemljah”, ipak ostvaren 1562. i 1563. godine u dvjema ne
samo grafijskim (glagoljica:bosanica) nego i jezičnim inačicama: prvoj, u
osnovi koje je pučki istarski čakavski govor, i drugoj, namijenjenoj jugoistoč-
nim krajevima, u kojoj je jezik prilagođavan crkvenoslavenskomu (izvanjsko
mu je obilježje bilo “poplavljenost” jerom)¹. Teorijski se o različitostima po-
činje raspravljati u 19. st. kada se razvitkom lingvistike i filologije kao mo-
dernih znanstvenih disciplina postupno izgrađuje znanstveni aparat pomoću
kojega se prvi put odnos među dvama jezicima pokušava lingvistički utvrditi
i opisati.

1 Franjo Fancev, *Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka*, Rad JAZU, 212, Zagreb 1916., str. 154., 158.

Autor je prve takve rasprave sa znanstvenim ambicijama Đuro Daničić. On je u Glasniku Društva srbske slovesnosti objavio 1857. članak *Razlike između jezika srbskoga i hrvatskog* u kojem s pozicija onodobne slavističke misli Dobrovškoga, Šafařika, Kopitara, Karadžića i Miklošića čakavski drži hrvatskim, a štokavski srpskim. S tim u skladu iz korpusa hrvatske književnosti izlučio je čakavske tekstove stare nekoliko stoljeća (*Vinodolski zakon* iz 1288., *Pistule i evanjelja* iz 1586., Hektorovićevo *Ribanje* i Lucićeva *Skladanja* iz 1556.), potom *Pjesni razlike* Dinka Ranjine iz 1563., za koje napominje da je u njima jezik "mešoviti", nekoliko sastavaka iz Kukuljevićeva *Arkiva* i Karadžićeva *Kovčezića*, a suvremene hrvatske pisce i književnost te jezik škole, administracije, kao i strukovno i znanstveno nazivlje uopće ne obrađuje.

Daničićeva je studija utemeljena na dijakronijskome pristupu i nije mogla valjano odgovoriti na naslovljenu temu. Svoje uvodno stajalište da hrvatskim naziva samo onaj jezik i ona djela koja takvima nazivaju njihovi autori, nije objektivizirao jer je prešutio cijelu knjižnicu štokavskih djela za koja njihovi autori izrijekom kažu da su pisana hrvatskim jezikom. Razludžbeni kriteriji na fonološkoj i morfološkoj razini, koje su mu predmetom raščlambe, nerijetko su ga iznjevjeravali (*e* je, primjerice, i u čakavskome refleks jata; završno *-l* na kraju sloga nije samo odlika čakavskoga nego i staroštokavskoga), pa je pobrojivši čak 107 "razlika" i više puta ustvrdivši kako se "ova promena nalazi i u Srba" ili "njih imaju i stari Srbski književnici", na kraju rada izlučio samo tri: 1. mjesto fonema /*ž*/ u hrvatskome je /*j*/; 2. u hrvatskome nema tzv. najnovije jotacije (*grobje*, *zdravje*, *kopje*, *grozdje*); 3. krajnje *-l* u hrvatskome ne alternira s *-o*.

No kako su se i te tri razlučnice mogle naći u hrvatskim tekstovima, dijealom čak i u onima koji su se označivali samo kao čakavski, dijelom u "miješanima" čakavsko-štokavskima, a dijelom i u samim štokavskima, Daničić je morao odustati od svoje interpretacije, tj. priznati štokavski i hrvatskim jezikom. On je to javno učinio 1874.², ali time raspra o odnosu između hrvatskoga i srpskoga nije završena. Otada je ona dobila nove tijekove i nove polemične tonove, jer je trebalo odrediti pravoga vlasnika starije hrvatske književne baštine, koju su srpski jezikoslovci interpretirali sastavnim dijelom svoga jezičnoga i književnopovijesnoga nasljeđa. U tom kontekstu čakavština je prikazivana kao starija faza u razvitku štokavskoga narječja, pa se i ona našla u okviru srpskoga jezika. Ta je teorija na početku 20. stoljeća imala više zagovornika, a posebno ju je promicao Aleksandar Belić.

Tek zahvaljujući Ivšićevim akcentološkim studijama iz 1907.–13. godine, a napose raspravi *Jezik Hrvata kajkavaca* (1936.), dobilo je hrvatsko jezikom-

2 *Dioba slovenskih jezika*, Vidovdan, 1874., br. 192–193, str. 2.–3.

slovlje pravi znanstveni argument kojim je tronarječni hrvatski jezični korpus moglo tumačiti kao jedinstvenu organski povezanu cjelinu, različitu od srpske i slovenske. Na temelju njih je i teorija o jedinstvu tronarječne hrvatske književnosti dobila čvršću podlogu, a u njezinu okviru teorija o razvitku posebnoga hrvatskoga književnoga jezika. Na tim su zasadama u trenutku kada je jugoslavenska unitaristička politika ugrozila hrvatski jezik toliko da je bio doveden na sam rub opstanka, Kruno Krstić i Petar Guberina napisali knjigu *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*, koja je značila prekretnicu u tumačenju odnosa između hrvatskoga i srpskoga jezika.

Svoju su knjigu Guberina i Krstić utemeljili na modernim lingvističkim spoznajama de Saussuerove škole o razlikovanju jezika i govora, dijakronije i sinkronije u interpretaciji jezičnih pojava te lučenju književnoga jezika i narječja. Interpretirajući hrvatski književni jezik kao sociolingvističku činjenicu, kao izraz povijesnoga i uljudbenoga razvitka hrvatskoga naroda, srušili su desetljećima izgrađivani mit Maretićeve filološke škole o zajedničkome književnome jeziku Hrvata i Srba, reprezentiran u njegovoj *Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Time su istodobno afirmirali protuvukovski smjer u hrvatskome jezikoslovlju s kraja prošloga i prvih desetljeća 20. stoljeća, koji je modernim lingvističkim spoznajama argumentirano izgrađivao znanstvenu interpretaciju hrvatske jezične posebnosti.

Njemu je na čelu Antun Radić, autor glasovite kritike Maretićeve *Gramatike*, objavljene u *Obzoru* 1899. i tiskane poslije u XV. svesku njegovih sabranih djela (Zagreb, 1937.). Ta je kritika znamenito poglavlje u hrvatskome jezikoslovlju jer su u njoj prvi put iznesene dvije ključne spoznaje u svezi s hrvatskim književnim jezikom i njegovom gramatikom: 1. Nema gramatike hrvatskoga književnoga jezika bez jezika hrvatske književnosti i 2. Hrvatski književni jezik treba crpsti građu iz ukupnosti hrvatskoga jezika, iz onoga tkiva koje u uljudbenome i kulturnome smislu znači cjelinu hrvatskoga povijesnoga, narodnoga i jezičnoga bića. Na tim dvjema spoznajama, koje je zagrebačka filološka škola prakticirala pri izradbi gramatičkih priručnika, a maretićevci ih potrli, razvio se 30-ih godina 20. stoljeća u hrvatskome jezikoslovlju smjer koji je na maretićevsku novoštokavsku redukciju hrvatskoga književnoga jezika, svedenu u karadžićevsko-daničićevska obzorja pučke pjesme i pripovijetke kao jedinim izvorima književnomu jeziku, odgovorio osnutkom Društva "Hrvatski jezik" 1937., pokretanjem časopisa *Hrvatski jezik* 1938. i, najposlije objavom *Razlika* 1940.

Izvana je on bio potican jugoslavenskom jezičnounitarističkom politikom u novostvorenoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca, koja se osnivala na kontekstualno izlučenoj i anakronoj romantičarskoj preambuli Bečkoga književnoga dogovora iz 1850. Nju su potpisali predstavnici hrvatskoga, srpskoga i sloven-

skoga naroda, a glasila je: "jedan narod treba jednu književnost da ima". Namjesto ilirskoga, taj je jedan narod u novim povijesnim okolnostima imao biti jugoslavenski, sastavljen od triju "plemena", a jezik, kojemu se nikako nije mogao ustaliti službeni naziv, imao je biti srpski.

Beogradske vlastodržce nije opterećivala činjenica što prije potpisivanja i nakon potpisivanja Bečkoga dogovora nije bilo zajedničke književnosti i zajedničkoga književnoga jezika u južnoslavenskome prostoru, na kojem će poslije nastati jugoslavenska država, i što se on čak nije uspio ni časovito ostvariti u jednome jedinome projektu, koji je upravo imao pokazati tu jedinstvenost, u *Juridisch-politische Terminologie* (Beč, 1853.). Oni su jedinstvenu jezičnu politiku provodili tako što su posredovanjem javnih općila, školskoga i pravnoga sustava nametali srpski jezik beogradske redakcije kao službeni opći jezik na prostoru čitave jugoslavenske države. Zastupljenost hrvatsko-slovenske sastavnice u njem sačuvana je u prvoj fazi samo formalno u nazivu srpsko-hrvatsko-slovenački jezik, dok je makedonski potpuno isključen i interpretiran kao južno srpsko narječje.

Takva je politika izravno vodila rastakanju nacionalnoga identiteta nesrpskih naroda u jugoslavenskoj zajednici i pridonosila stvaranju izmišljene jugoslavenske nacije. Otpori sa slovenske i makedonske strane zatoru nacionalnoga identiteta nijekanjem jezičnih posebnosti javljaju se već polovicom 20-ih. Slovenci su se vrlo brzo uspjeli jezično osamostaliti, a Ljubomir Miletić vodio je višegodišnju polemiku s Aleksandrom Belićem o makedonskome jeziku, pobijajući Belićevu tezu o makedonštini kao južnomu srpskomu narječju. Iako se svojim jezikoslovnim autoritetom u polemiku na Miletićevoj strani uključio i Vatroslav Jagić³, beogradski je režim ipak uspio u kraljevinskoj Jugoslaviji zadržati makedonski na supstandardnoj razini.

U Hrvatskoj su beogradskim vlastima išli na ruku oni jezikoslovci stasali iz Maretićeve škole koji su podupirali tezu o zajedničkome književnome jeziku Hrvata i Srba, izgrađenome na novoštokavskome idiomu ijekavskoga izgovora, kakav su promicali Karadžić i Daničić. Srpsko odustajanje od ijekavice nije pokolebalo hrvatsku stranu da posumnja u opravdanost održavanja iluzije o zajedničkome književnome jeziku. Dapače, Skerlićevu anketu 1914. godine dočekali su pripravnici da prihvate ekavicu i u Hrvatskoj: Maretić predgovor svomu

3 Važniji naglasci u polemici mogu se odčitati iz nekoliko članaka: Lj. Miletić: *Profesor V. Jagić' za Makedonija*, *Makedonski pregled*, 1926., br. 3, str. 1.–64., 161.–166. – *H'rvatski otziv za mnienieto na V. Jagić' za Makedonija*, *Makedonski pregled*, 1927., 4, str. 147.–166. – Lj. Miletić: *L'žlivata nauka, propov'edvana ot' Belgrad*, *Makedonija*, 1 (1927.) 105, str. 1. – Isti: *Profesor' A. Belić' prod'lžava da izopačava naukata*. *Makedonski pregled*, 10 (1936.) 3–4, str. 51.–60., 234.–235. (povodom Belićeve knjige *Galički dijalekat*; v. također A. Belić, *Galički dijalekat*, *Makedonski pregled*, 10 (1936.) 3–4, str. 181.–196., 242.–243.).

Jezičnomu savjetniku iz 1924. piše ekavicom, a pridružuje mu se i skupina hrvatskih književnika (M. Krleža, T. Ujević, A. B. Šimić, A. Cesarec, I. Čipiko) koji počinju pisati ekavicom.

Kada se 1931. godine pojavilo drugo, gotovo nepromijenjeno izdanje Maretićeve *Gramatike* ponovno bez hrvatskih književnih izvora, bio je to nedvosmislen znak pobjede redukcionističke jugoslavenske lingvistike nad hrvatskim jezikom. On je savršeno odgovarao beogradskoj unitarnoj jezičnoj politici jer je stvarao lažan dojam istovjetnosti dvaju jezika poradi praznine u jezičnim slojevima uljudbene nadgradnje, u koje su onda mogle ulaziti nametane nehrvatske sastavnice. Kako je Maretićeva gramatika bila i školskim udžbenikom, jezični model koji je ona opisivala i propisivala postao je kanonskim obrascem na kojem su odgajani mladi naraštaji.

Službena se beogradska politika vješto koristila kolebljivošću i prosrpskom orijentiranošću hrvatskih jezikoslovaca (Maretić, Rešetar, Skok) te postupno svoja jezična presezanja širila i izvan prostora državnih institucija školstva, sudstva i vojništva. Procvat filmske industrije i popularnost novoga medija vrlo je brzo stavila u svoju službu, uvevši 1933. jezičnu cenzuru filmskih napisa (titlova), koju je iz Beograda provodio Milan Dimović. U Zagrebu je zbog toga izbila velika afera. Gledateljstvo je u kinima na svaki srpski izraz u znak negodovanja lupalo nogama i zvižducima pratilo projekcije, a zaredala su i anonimna pisma u kojima se od vlasnika kinematografa tražilo da se prekine s takvom praksom. U Čurčinovoj *Novoj Evropi* izbila je polemika između Dimovića i Marijana Mikca, zagrebačkoga filmskoga prevoditelja.⁴ Mikac je Dimovićeve jezične intervencije držao nelegalnima, posebice stoga što u državi nije službeno uveden jedan književni jezik pa nitko nema pravo nametati jednoj sredini izraze druge. Među neprihvatljivim postupcima izdvaja miješanje ekavskoga i ijekavskoga izgovora, mijenjanje *ucviljen, razumio, trpio, htio, volio, dolje* u *ucveljen, razumeo, trpeo, hteo, voleo, dole*, zamjenu pojedinih riječi (*tjedna* i *šiljka* u *nedelju* i *bodež*), pisanje fonema /v/ mjesto /h/ (*kuhar:kuvar, suh:suv*), uvođenje beogradskih žargonizama, provincijalizama ili turcizama tipa *čakšire, pantalone, lenstvovati, svirep, baron, vaspitanje, beleška, staralac, bekstvo*.

U odgovoru Dimović je javno posvjedočio da je riječ o promišljenoj jezičnoj politici: "Je li mešanje ekavštine s ijekavštinom pogreška, kako kon-

4 Vodila se 1935. u br. 2, 3, 4–6. O problemu filmskoga jezika polemiziralo se i idućih godina. U *Jutarnjem listu* 1936. br. 8919 piše Milan Lavicki, a u *Hrvatskome dnevniku* preneseni su 1938. godine u br. 604 opširni izvadci iz članka *Jezik u filmu i književni analfabeti*, objavljenoga u *Filmskome godišnjaku* 1937.–38., u kojem glavni urednik Vasilije Zarić i Dimović opravdavaju jezične zahvate u tekstovima hrvatskih prevoditelja tobožnjom brigom o jezičnoj pravilnosti.

statuje G. Mikac, ili metod i taktika? Ja to dobronamerno činim zbog onih kojima čista ekavština bode oči, kao i zbog onih kojima nije pravo što je najveći deo filmskih tekstova pisan čistom ijekavštinom. Najzad, to je pokušaj da se u isti mah primene oba dijalekta u filmskom jeziku. /.../ Težište problema nije u dijalektu i u pojedinim rečima. Ja sam odlučan protivnik neukusnih i neduhovitih kovanica, ali se ne bunim protiv dobrih provincijalizama i lokalizama, koji mogu da korisno posluže upoznavanju jezika.”⁵

God. 1938. urednik *Filmskoga godišnjaka* Vasilije Zarić i Dimović jezičnu cenzuru drže nužnom jer su hrvatski prijevodi filmova “nakaradni, neispravni i nemogući”, a jezik u njima svojom je “bestijalnom nepismenošću” “zločinački i razorno dejstvovao godinama i godinama”. Dimoviću su hrvatski filmski prevoditelji “nedoučeni djaci, opskurna škrabala i književni analfabeti, kafanski klupoderi, bezimni ignoranti, budžakliski advokati bez klijentele” koji ne poštuju “toliku nesebičnost, toliki idealizam” koji je on uložio u svoj posao. Središnja je cenzura donijela odluku da se filmovi za cijelu zemlju imaju jezično cenzurirati u Beogradu i pri tom je posve nevažno je li veće ijekavsko ili ekavsko područje na kojima se filmovi distribuiraju i tko su njihovi prevoditelji. Vrijeme je, drže oni, da se i srpskoj publici da “nešto malo koncesije”.⁶

Miješanje dvaju jezika na gramatičkoj i leksičkoj razini provadano je s nakanom da se najprije hrvatska strana “navikne” na srbizme, a u drugoj fazi trebala je hrvatska sastavnica postupno iščeznuti. Dakako da nije bila riječ ni o kakvoj dobronamjernosti, nesebičnosti ili idealizmu. Način osvajanja jezičnoga prostora poklapao se s osvajanjem životnoga. U vrijeme dok se iskorjenjivao hrvatski jezik, iskorjenjivala se i kulturna baština hrvatskoga naroda. Košutićev *Hrvatski dnevnik* pisao je tih dana kako se ruši samostan splitskih benediktinaca iz 12. stoljeća, smješten u srcu grada, a na njegovu mjestu izniknut će srpski pravoslavni hram. *Hrvatski dnevnik* nije izvijestio svoje čitatelje kako je Srpska pravoslavna crkva ušla u posjed samostana sv. Marije, pa je dobro da to ovdje zabilježimo zbog onih koji ne znaju: Kada je srpska vojska ušla 1918. u Split, općinske su im vlasti dopustile da na prostoru ruševnoga samostana privremeno vežu konje. Privremeni vez postao je s vremenom konjušnica, a potom srpska bogomolja. Filmska afera s Dimovićem otkriva i u jeziku privremene “vezove” jugoslavenske jezičnounitarne politike.

Dok se jezik postupno srbizirao, istodobno se u Hrvatskoj tiskaju i raspavaju brošure poput *Kako da izjednačimo naš književni jezik*⁷, u kojima se

5 Nova Evropa, 1935., br. 3, str. 84., 85.

6 Hrvatski dnevnik, 1938., br. 604, str. 20.

7 Tiskana je u Splitu bez naznake godine; iz predgovora se razabire da je to bilo nakon 1929. Potpisao ju je V. Chomadovski.

Skerlićeva koncepcija jezičnoga jedinstva, prema kojoj bi Srbi trebali prihvatiti latinicu, a Hrvati ekavštinu, proglašuje "genijalnom", a jedina joj je prepreka činjenica što jezik nije nazvan istim imenom: "Dogod bude postojalo kod nas neprirodno stanje, da *jedan i isti* književni jezik srpski dio našega naroda zove *srpskim*, a hrvatski dio *hrvatskim*, sve dotle ostaje nemogućim svaki kompromis za izjednačenje našeg književnog jezika i stapanje u jedinstveno književno područje. Istom kad taj jezik u praksi dobije *jedno* zajedničko ime, onda će nam se takav kompromis sam od sebe nametnuti i ne će biti te sile, koja bi tad mogla spriječiti slijevanje današnje srpske i hrvatske književnosti u jedinstveno i homogeno jugoslovensko književno-prosvjetno područje."⁸

U takvim je okolnostima u proljeće 1936. poniknula u sveučilišnome društvu "Matija Gubec" misao kako bi bilo nužno osnovati posebno društvo koje bi se skrbilo o hrvatskome jeziku kao najvažnijem čimbeniku hrvatske narodne kulture, koje bi pratilo njegov razvitak, pravilnu porabu i čuvalo ga od različitih loših utjecaja. U svibnju je izabran privremeni odbor Društva "Hrvatski jezik": predsjednik Tomo Matić, članovi Franjo Fancev, Ferdo Heffler, Stjepan Ivšić, Blaž Jurišić, Velimir Radnić, Marijan Stojković, Pavao Tijan, Mate Ujević i Milan Strašek. Banska uprava potvrdila je pravila Društva 17. veljače 1937., a prva glavna skupština održana je 6. lipnja 1937. Za predsjednika je potvrđen gimnazijski ravnatelj u mirovini Tomo Matić, potpredsjednikom je izabran sveučilišni profesor Stjepan Ivšić, prvim tajnikom gimnazijski profesor Slavko Ježić, drugim gimnazijski nastavnik Pavao Tijan, blagajnikom gimnazijski profesor Mate Ujević, odbornicima gimnazijski profesor Marijan Stojković, urednik *Liječničkoga vjesnika* Ante Vuletić te privredni činovnik Rimljan Jovičić. U Nadzorni su odbor izabrani gimnazijski profesori Petar Grgec i Blaž Jurišić, profesor Više pedagoške škole Mihovil Kombol, a njihovim su zamjenicima bili umirovljeni županijski školski nadzornik Mirko Kovačić i novinar Tomislav Prpić.

Izrađena su i Pravila Društva "Hrvatski jezik", prema kojima je svrha Društva bilo "njegovanje hrvatskoga jezika, tj. njegovo unapređivanje, čuvanje njegova duha i nastojanje oko pravilne njegove upotrebe na svim područjima govora i pisanja". Društvo je imalo nastojati "da budi što veće zanimanje za rođeni jezik i njegove ljepote, poticati živom i pisanom riječju (izdavanjem časopisa, knjiga i t. d.) svakoga na jezičnu pravilnost, davati odgovore na jezična pitanja, preporučivati izdavačima da nastoje oko jezične pravilnosti svojih izdanja te se brinuti da pravilan jezik bude na svima javnim i privatnim natpisima i da se čuje s javnih govornica (radio-stanice, kina, kazališta i dr.)"⁹.

8 Isto, str. 27.

9 V. Hrvatski jezik, 1 (1938.) 1, str. 29.–30.

Društvo je imalo izdavati svoj list za jezična pitanja pod nazivom *Hrvatski jezik*, a njegovim je glavnim urednikom imenovan Stjepan Ivšić.

Osnutak Društva "Hrvatski jezik" hrvatski su Jugoslaveni dočekali prijekim pogledom. Na kratku Prpićevu novinsku vijest o osnutku reagirao je u *Obzoru* 18. kolovoza 1937. Maretićev đak, katolički svećenik Josip Gršković¹⁰, budući žestoki kritičar Guberina-Krstićevih *Razlika*. On je u *Jugoslavenskim novinama* 1937. objavio članak *Društvo "Hrvatski jezik"*, koji ovdje donosimo u širem izvratku:

".../ kad se bolje prozre zadnji cilj toga društva i ljudi oko njega, možemo reći da je ono suvišno. Takvo bi društvo za čuvanje jezika možda trebalo našem narodu izvan granica naše države, ali nama koji imamo dvije akademije, tolika književna društva, tolike visoke, srednje i osnovne škole – suvišno je društvo »Hrvatski jezik«.

/.../ Gosp. T. P. gotovo žali za prosvjetnom autonomijom u bivšoj Austro-ugarskoj monarhiji kada piše: »Taj hrvatski razgovorni jezik postaje što dalje – to više tužnim problemom, jer se u novije vrijeme povodi za postranim, štetnim uzorima ... te prijeti opasnost, da će se srušiti solidna jezična zgrada što su je sagradile starije generacije s mnogo ljubavi i mnogo truda iskoristivši u svojim plemenitim nastojanjima prosvjetnu autonomiju u bivšoj Austro-ugarskoj monarhiji. /.../ Činjenica da je jezik Hrvata i Srba u naučnom pogledu jedan te isti, ne može poslužiti kao izlika za nerazumnu i nenaučnu unifikaciju jezika.«

Hinc illae lacrimae! Mi smo za unifikaciju, za razumnu i naučnu unifikaciju jezika, a gosp. T. P. to ne prija. Mi držimo – kao što su držali i naši stari – da jedan narod treba jedan jezik i jednu književnost da ima. To je učio prvi naš gramatik isusovac Bartol Kašić iz Paga, toga su se držali naši Ilirci, to je propovijedao Fran Kurelac, a to naučavaju i toga se drže i danas najbolji naši naučenjaci i književnici. God. 1869. pisao je Kurelac: »Da mi na Jugu po jednom zakonu uspišemo, veća nam korist od tud, nego da nam najsilnija vojska i najbolji vojvoda u pomoć stigne. Bez jedinstvenog jezika mi nikada ništa!«

Gospodinu T. P. i družini unifikacija našega jezika nije po volji i sve što ide za tim osuđuju i zabacuju. Na svojoj strani vide sve lijepo i dobro, sve točno i pravilno, a s »one strane« sve su nakaze i zablude, sve je gnjilo i bolesno. /.../ Gosp. T. P. – kao što u svoje vrijeme i dr. J. Dujmušić – iznosi nekoliko opravdanih prigovora protiv kvarenja našega jezika, ali neka ne misli da to

10 Rođen je u Vrbniku 1889. Maturirao je u pazinskoj gimnaziji 1909., bogoslovlje završio u Zadru 1913. Bio je pomoćni kapelan u Dobrinju, od 1921. kapelan u Dubašnici i Vrbniku. God. 1921.–25. studirao slavistiku i klasičnu filologiju u Zagrebu, profesorski ispit položio 1925. Bio je namjesni učitelj u Sušaku, a od 1926. u Šibeniku, gdje mu je učenikom bio Petar Guberina. Bavio se politikom te bio član Davidovićeve Demokratske stranke. Od 1941. živio je u Vrbniku, odakle su ga partizani oko Božića 1943. odveli i ubili negdje u Lici.

opaža samo on i društvo »Hrvatski jezik«, već to vide i drugi, kako se može osvjedočiti iz »Našega jezika« i nekih drugih časopisa s »one strane«, koji jednakim marom nastoje da očiste naš lijepi jezik različitih natruha i nakaza.

Posve se opravdano tuži T. P. »da se kao pošast širi (za futur) upotreba prezenta s "da" umjesto infinitiva« i lijepo razlaže kad to »da« ima mjesta, ali je malo čudnovata njegova plačljiva evropejština kad veli: »Infinitiv, taj lijepi evropski modus, izgubit će se pred najezdom defektne bugarske konjugacije.« Poznato je da svi »evropski« jezici ne prave futur s infinitivom, koji nije samo »evropski modus«, jer ga imaju i neki »balkanski« jezici; jednako je poznato da su neki »evropski« jezici u koječem defektniji nego neki »balkanski«, a bugarski ima štaviše i spolnik poput »evropskih« jezika, pa bi mogao g. T. P. u svojoj evropskoj zagrijanosti predložiti da naš jezik prihvati bugarski spolnik, da tako bude »evropskim« jezicima bliži...

Tragajući po nekim – jamačno »srpskim« – knjigama i listovima našao je g. T. P. više jezičnih, gramatičkih i stilskih pogrešaka, ali bi mogao takvih nakaza naći i u »hrvatskih« pisaca, a ni sam ne piše posve u skladu s duhom našega jezika. Tako nije u duhu našega jezika – hoćemo li da budemo čistunci – kad gosp. T. Prpić piše: *decenijima, u svakodnevnom životu, da budemo dosljedno, čisto ruski*, jer treba da govorimo: *dugi niz godina ili vjekova, u svagdanjem životu ili svaki dan, svakoga dana* a ne *dnevno, da budemo dosljedni* i da *posve*, a ne *čisto*, hrvatskim jezikom *vladamo*, a ne *baratamo* kako to hoće neki prijatelji gospodina T. P.

Mjesne priloge (adverbe): *kamo, kuda, gdje* – malo tko u našim zapadnim stranama upotrebljava kako treba, ali tome nijesu krivi oni na koje svaljuje krivnju društvo »Hrvatski jezik«, kao što nijesu krivi za pisanje *činioc, izvjestan, jedan* – jer se u tom griješilo davno prije našeg ujedinjenja.

Mnogi naši čistioci jezika trijebe i brišu iz našega rječnika riječi kojih nema u njihovu kraju, a ne znadu da se u drugim krajevima čuju i govore. Tako i g. Tomislav Prpić briše iz našega rječnika riječi: *voz, radnja, kovčeg, prijatan*, a te se riječi nimalo ne protive duhu našeg jezika. Na otoku Krku – dakle ne na Balkanu – *voz* je isto što i *kola*, a ono mjesto, kuda se najlakše može prevesti s otoka na kopno, zove se *Voz*; a kad smo zadovoljni s *prijateljima* i sa svim što nam *prija*, zašto da se ne pomirimo i sa svim što nam je *prijatno*, pa da to sve brižno i marljivo ne čuvamo u »Kovčežiću« hrvatskoga ili srpskoga jezika."¹¹

Iz Grškovićeve je istupa vidljivo da on zastupa devetnaestostoljetna gledišta, da ne razlikuje književni jezik od narječja, da ne pozna zakonitosti na kojima se izgrađuje književni jezik, da ne uvažuje jezičnu zbilju i da neopravdano pripisuje hrvatskoj strani grijeh jezičnoga razdora. Naime književno-jezični hrvatsko-srpski raskol nisu stvarali jezikoslovci nego je on bio činjenicom dvaju jezika mnogo prije no što su ga jezikoslovci počeli spoznavati i

11 Br. 50, str. 7.–8.

opisivati. Da bi se on izbrisao, jedna se strana trebala odreći svoga jezičnoga identiteta i svoje jezične prošlosti. Karadžić je srpskoj strani bio namijenio taj put, no ona ga nije do kraja prihvatila: odbacila je slavenosrpsku tradiciju na fonološkoj i morfološkoj razini, sačuvala povijesni leksik i izabrala ekavski izgovor za podlogu književnomu jeziku. U trenutku kada je osvojila političku vlast, htjela se okoristiti bazom koju su joj bili pripremili hrvatski vukovci – dijelom zajedničkih crta s hrvatskim književnim jezikom – i nametnuti hrvatskoj strani svoj leksik i ekavski izgovor.

U srpskome jezikoslovlju nakon Karadžića nije postojala struja koja bi zagovarala prihvaćanje hrvatskoga književnoga jezika. Dapače, još dok su u njem bili jaki Karadžićevi tragovi, hrvatski se književni jezik osjećao kao strano tijelo. Dovoljno je prelistati časopis *Branič srpskog ili hrvatskog jezika*, prvi lingvistički list za “ispravljanje pogrešaka u jeziku i pravopisu srpskom ili hrvatskom”, vlasnika i urednika prote Miloša S. Anđelkovića, profesora jagodinske učiteljske škole, koji je izlazio 1907.–10., pa da se uoči odbojnost prema dvjema hrvatskim specifičnostima: odnosu prema tuđicama i novotvorenica. Anđelković piše:

“Hrvati su odavno počeli čistiti svoj govorni i književni jezik od tuđih reči, pa se i sada trude da za svaki pojam i svaki tehnički izraz načine novu reč u duhu svog jezika, ali u ovom poslu vrlo često preteruju. Naprimer, Hrvati mesto »krofna« skovali su »nadiganjac«, mesto »lokomotiva« – »s mesta dvi-galo«, mesto »perpetuum mobile« – »samokretalo«, mesto »hemija« – »luđžba«, mesto »razlomak« – »slomak«, ili »česnik« i t. d.

Dakle, kao što vidimo, preteranim usrdem u čišćenju jezika Hrvati su otišli toliko daleko, da su iz svog jezika izbrisali čitave kategorije pojmova, te sad, mučeći se i natežući bez njih, i sami uviđaju do čega ih je doveo takozvani purizam (preterana revnost u čišćenju jezika). /.../

Da ne bismo dakle i mi otišli tragom braće Hrvata, da ne bi naš jezik osiroteo, izbacujući iz njega sve tuđe reči uopšte; da ne bismo srpski govorni i književni jezik unakazili kujući nove nakaradne reči koje narod i ne razume i ne može upamtiti – treba pri čišćenju srpskog jezika ot tuđih reči razlikovati, kako veli J. Bošković i P. Đorđević, dvojake tuđe reči: a) one tuđe reči bez kojih *možemo* biti u književnom jeziku i koje se *moгу* zameniti čistim narodnim rečima; i b) one, koje su davno iz tuđih jezika pozajmljene, te ih *ne možemo* i *ne treba* izgoniti ni iz književnog jezika ni iz narodnog govora.”¹²

Da mu je rječnički fond hrvatskoga književnoga jezika stran, dokazom su mnogi primjeri: Između riječi *blagdan* i *praznik*, Anđelković boljom drži drugu; uz riječ *istodobno* navodi Boškovićevo mišljenje da je “nastrana”; sumnjiva

12 Branič, 1907., br. 13, str. 4.–5.

mu je riječ *vatrogasac* jer je osuđuju Daničić i Maretić, dok je Živanoviću dobra kao *domorodac*, *zločinac*, *štetočinac*; uz *veleizdaju* navodi Živanovićovo mišljenje da je “nakaza koju upotrebljavaju Hrvati, a skovali su je ljudi koji nemaju pojma o tvorbi”, što potkrjepljuje Maretićevim mišljenjem da “adverb ne može stajati sa supstantivom”, kao i Živanovićevim, koji ju drži lošom složenicom stoga što prvi dio mora biti osnova, a drugi dio riječ s nastavkom, koja nije samostalna riječ, ili drugi dio može biti samostalna riječ, ali onda takva složenica mijenja značenje; uz riječ *sveučilište* navodi da Srbi “imaju lepu svoju reč univers(z)itet”; *rukoljub* mu je “prava nakaza koja se održava zbog neznanja pravila o postanku složenih reči, jer znači onoga koji ljubi ruku, a ne znači poljubac u ruku (isporedi *Bogoljub*, *pravdoljub*, *glavosek*); ako se ne suzbije ući će u književni jezik kao *palidrvce*, *kišobran*, *suncobran*, *kupatilo*, *velesila*, *veleposednik*”; uz *sladoled* piše: “Ova reč nije narodna. Nju je uveo u naš jezik neki *ćifta* književni.” Živanović predlaže umesto nje *slatki led*; *gromobran* je pogrešna tvorenica jer “znači napravu koja brani grom, a ne od groma, kao što *grudobran* znači što brani grudi, ili *srbobran*, što brani Srbe”; uz *djelokrug* piše da nam je “ova jezička nakaza nepotrebna”, kao i *drvored*, koji je “jezička nakaza i ne znači ništa, znači vreme kad se drvo bere, kao *vinober* = berba, branje”.¹³ Anđelkovići su autoriteti srpski i hrvatski vukovci, među posljednjima na prvome mjestu Maretić.

Od Maretićeva je *Savjetnika* krenuo i Radosav Bošković, ali su njegovi zaključci drukčiji od Maretićevih i od pogleda tadašnjih srpskih jezikoslovaca. On je u beogradskome časopisu *Naš jezik* objavio 1935., dakle pet godina prije pojave Guberina-Krstićevih *Razlika*, članak *O leksičkoj i stilskoj diferencijaciji srpskoga i hrvatskoga književnog jezika*. U njemu tvrdi “da i najopštije opservacije svakidašnjega života pokazuju /.../ dovoljno jasno da je diferencijacija književnog jezika beogradskog i zagrebačkog književnog područja /.../ danas gotov fakat”; da “današnji srpskohrvatski književni jezik ima do izvesne mere dve svoje redakcije – *beogradsku* i *zagrebačku*”.¹⁴ Za razliku od Maretića, koji u svom *Savjetniku* govori o jezičnom “haosu i anarhiji”, o riječima “nakazama”, Boškoviću je svejedno jesu li sve navedene riječi “prolazeći kroz Maretićev purgatorij dobile i diplomu ispravnih građanki ili ne”. Njemu je važno da su one *de facto* činjenice rječničkoga inventara zagrebačke odnosno beogradske redakcije književnoga jezika.

Naglasio je da razlike nisu od jučer i da su stare najmanje onoliko godina koliko je staro i srpsko-hrvatsko književno jedinstvo, što implicira unutarnju razlikovnost dvaju književnih jezika kao posledjicu dvaju različitih jezičnih

13 Isto, 1908., br. 6, 8, 9.

14 *Naš jezik*, 1935., sv. 9–10, str. 277.

razvitaka, a ne umjetnu diobenost kao posljedicu jezikoslovnih intervencija. On je svjestan relativne vrijednosti ondašnjih leksičkih razlika u mnogim slučajevima jer ih omjeruje na vremenskoj osi kratkoga suživota u zajedničkoj državi. Naime mnogi su tadašnji primjeri po svojoj porabi više značili odnos srbizama i hrvatizama negoli odnos isključivo srpskih i isključivo hrvatskih riječi. "Vreme, na sreću," pisao je Bošković, "ruši ono što je stvorila vekovna političko-kulturna izolacija srpskoga i hrvatskoga dela našega naroda."¹⁵

Bošković je razlike pokušao usustaviti podijelivši ih u dvije temeljne skupine. U prvoj su one općeleksičke naravi, kojih je, po njegovoj procjeni 3-4 tisuće riječi, a u drugoj su one razlike koje se temelje na tvorbenim i leksičkim razlikama dviju jezičnih poraba iza kojih se naziru "opštije jezičke tendencije karakteristične za jednu ili drugu redakciju našega književnog jezika"¹⁶.

U prvoj skupini navodi, među ostalima, parove (u kosome su pismu hrvatske riječi) *urota*:zavera, *objeda*:kleveta, *dvojben*:sumnjiv, *tlak*:pritisak, *osjećalo*:čulo, *prigoda*:prilika, *ubrojan*:uračunljiv, *upriličiti*:prirediti, *provedba*:izvršenje, *promaknuće*:unapređenje, *navodno*:tobože, *niječan*:odrečan, *obnašati*:vršiti, *odvjetak*:potomak, *tjedan*:nedelja, *opetovati*:ponoviti, *osebujan*:naročit, *otpovijed*:otkaz, *pogibelj*:opasnost, *imenito*:naročito, *izravan*:neposredan, *dobrobit*:blagostanje, *dojam*:utisak, *lisnica*:novčanik, *nenazočan*:otsutan, *podoba*:oblik, *opovrći*:pobiti, *malodoban*:maloletan, *sudbeni*:sudski, *očevid*:uviđaj, *redovit*:redovan, *ovjeroviti*:overiti, *glasovati*:glasati, *bojevan*:borben, *čimbenik*:činilac, *glasina*:glas, *iznovičan*:ponovan, *naobrazba*:obrazovanje, *slagar*:slagač, *smion*:smeo.

U drugoj skupini govori o dvjema pojavama: kada hrvatski ima domaću kalkiranu riječ, a srpski tuđicu (*pristojba*:taksa, *tvrtka*:firma, *pohrana*:depozit, *povećalo*:lupa, *glazba*:muzika, *streljivo*:municija, *brojka*:cifra, *krivotvoritelj*:falšifikator, *oporba*:opozicija, *topništvo*:artiljerija, *drvored*:aleja, *kazalo*:registar, *redarstvo*:policija), kada hrvatski ima kovanicu, a srpski višečlani naziv koji može biti i sintaktički izraz (*munjara* : električna centrala, *stotinka* : stoti deo, *kamatnjak* : stopa po kojoj se plaća interes, *obranik* : izabrani sudija, *uspavalo* : sredstvo za uspavlivanje, *povoljština* : kad se nekom izlazi na ruku, *ubožnica* : sirotinjski dom, *međutimnica* : privremena potvrda, *službovina* : položajni datak, *nalježba* : nagrada koju neko dobije kad nešto nađe, *strahovlada* : uzurpatorska vlada, *sastojina* : sastavni deo).

Na temelju činjenice što je hrvatski rječnik prožet kovanicama, Bošković utvrđuje da je po svojoj strukturi hrvatski jezik jezik "veštačke prirode", a srpski

15 Isto, str. 280.

16 Isto, str. 278.

je zadržao svoj "narodni, slovenski lik"¹⁷. Taj je odnos prema hrvatskome jeziku ostao ukorijenjen i danas u srpskih jezikoslovaca, a dijelom ga preuzimaju i oni hrvatski jezikoslovci koji nisu nadišli maretićevsku školu "prostonarodnoga" govora, pa sumnjiče i odbacuju svaki individualni zahvat u hrvatskome jeziku kao znak nepotrebne artificijelnosti.

Kada se pomislilo da je hrvatsko-srpsku jezičnu različitost kao lingvističku činjenicu napokon prihvatilo i srpsko jezikoslovlje, objavljena je u *Našem jeziku* 1940. Belićeva kritika Benešićevih hrvatsko-srpskih razlika¹⁸, koje je ovaj bio uvrstio u svoju *Gramatyku języka chrowatskiego czyli serbskiego* (Varšava, 1939.). Benešić je na str. 235.–278. objavio mali rječnik razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika, koji je temeljio na spoznaji o postojanju dvaju različitih nazivoslovnih sustava koji su se razvijali neovisno jedan o drugome u dvama politički razdvojenim i udaljenim kulturnim središtima, Zagrebu i Beogradu. Razlike uočuje u administrativnome, sudbenome, školskome, vojnome i znanstvenome nazivlju. Utvrđuje da je uvođenjem političkoga centralizma u novonastaloj državi nakon 1918. uvađano beogradsko nazivlje u administraciju i da hrvatska sredina na to nerado gleda. Drži da je proces ujedinjavanja jezika dugotrajan i da se ne može obavljati stihijno već pod okriljem književnika.

Belić je Benešićevu razlikovnomu rječniku zanijekao ozbiljniju znanstvenu vrijednost jer su, prema njegovoj prosudbi, mnoge riječi u nj uvrštene kao hrvatizmi posve neosnovano i pogrješno i onda kada se rabe u Srba i kada se ne može ni na koji način dokazati da su ih Srbi primili od Hrvata. Zamjera Benešiću što nigdje ne spominje da su Hrvati kao osnovicu zajedničkoga književnoga jezika prihvatili Karadžićev književni jezik i jezik narodnih umotvorina koje je on izdao te da tu valja tražiti jezgru sličnosti među dvama književnim jezicima. S druge strane, napominje Belić, nakon ujedinjenja na srpskoj je strani bilo više nastojanja da se u strukovna nazivlja unese što više hrvatizama. Optužio je Benešića da upravo od njegova rječnika polaze oni koji u posljednje vrijeme dokazuju da su srpski i hrvatski dva posebna jezika.

Optužbom se nesumnjivo ciljalo na Guberina-Krstićeve *Razlike*, koje su izišle iz tiska potkraj listopada te godine. U prvom je dijelu knjige *Lingvistička rasprava o hrvatskom književnom jeziku* Petra Guberine, koja je objavljena u 43. godištu *Jezika*, pa je dostupna širem čitateljstvu, a u drugome *Rječnik razlika* obojice autora. O knjizi i njezinim odjecima u hrvatskome jeziku i jezikoslovlju pisat ću u idućem broju.

17 Isto, str. 281., 282.

18 *Benešićeva gramatika*, *Naš jezik*, 1940., sv. 9–10, str. 257.–268.

Sažetak

Nataša Bašić, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb
UDK 800.853(091):808.62, znanstveni članak,
primljen 22. 3. 2000., prihvaćen za tisak 27. 3. 2000.

Introduction into the Origin of *Razlike* (Differences) by Guberina and Krstić

The paper deals with the origin of the book *Razlike između hrvatskoga i srpskog književnog jezika*, written by Petar Guberina and Kruno Krstić in 1940. That book was an answer to unitary language politics in Yugoslavia 1918–39, denying the existence of Croatian literary language.

PRAVOPISU – PONOSU! ILI PRAVOPISU – PO NOSU!

Sanda Ham

Iako normativna literatura ne daje posebne kriterije o rastavljenom i sastavljenom pisanju prijedloga i imenice unutar frazema, ipak su se izbistrila dva posve različita pogleda i rješenja: prema jednomu prijedložni izrazi u frazemima ne srastaju i pišu se rastavljeno, a prema drugomu srastaju u složene priloge i pišu se sastavljeno. Zahvaljući tomu supostoje i dvije različite pisane prakse, dva različita niza pravopisnih rješenja:

prijedložni izraz	složeni prilog	prijedložni izraz	složeni prilog
<i>u glavu</i>	<i>uglavu</i>	<i>uz vodu</i>	<i>uzvodu</i>
<i>na ruku</i>	<i>naruku</i>	<i>uz vjetar</i>	<i>uzvjetar</i>
<i>na smrt</i>	<i>nasmrt</i>	<i>niz dlaku</i>	<i>nizdlaku</i>
<i>u vjetar</i>	<i>uvjetar</i>	<i>uz dlaku</i>	<i>uzdlaku</i>
<i>na srce</i>	<i>nasrce</i>	<i>niz brdo</i>	<i>nizbrdo</i>
<i>na silu</i>	<i>nasilu</i>		

Rastavljeno je pisanje ipak češće i običnije – u hrvatskoj frazeološkoj literaturi upotrijebljenoj za ovaj rad prijedložni se izrazi pišu redovito rastavljeno, primjerice, u Matešićevu frazeološkom rječniku samo je u nekoliko frazema prijedložni izraz sastavljeno napisan, ali uz rastavljenu inačicu:

15 poći (komu) *nizbrdo* / *niz brdo*, ići (komu) *naruku* / *na ruku*, ići *ukorak* / *u*
16 *korak* (s kim, čim),